

**ΕΛΚΥΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΣΕ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΕΥΝΟΗΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (LESS FAVORED AREAS, LFA'S) :
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ¹**

ΚΙΖΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ², ΣΠΙΛΑΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ³

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ως ελκυστικότητα μιας περιοχής μπορεί να θεωρηθεί η εικόνα που έχουν για αυτή διάφορες ομάδες πληθυσμού και η οποία εκφράζεται από την επιθυμία για κατοικία ή/και οικονομική δραστηριότητα σε αυτή. Στην εργασία αυτή, η περίπτωση της υπαίθρου της Λέσβου εξετάζεται με τη βοήθεια ερωτηματολογίων σε αρχηγούς γεωργικών εκμεταλλεύσεων, για να ελεγχθεί η σχέση μεταξύ των αντιλήψεων των αρχηγών και των παραγόντων που συγκροτούν την ελκυστικότητα της περιοχής. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι αντιλήψεις για την ελκυστικότητα της υπαίθρου εξαρτώνται από μια σειρά παραμέτρους που σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και οδηγούν σε νέες δυνατότητες κατανόησης των αντιλήψεων των μελών τους και της διαδικασίας διαμόρφωσης της ελκυστικότητας της υπαίθρου.

ABSTRACT

The attractiveness of an area can be defined as the image of the area for different population groups. It is expressed through a series of beliefs and attitudes, such as the desire for permanent or seasonal residence in the area or/and economic activation in it. Especially in rural areas, the concept of attractiveness stems as very important in the light of current social transformations and movements that praise and seek the 'rural idyll' that regard 'rural tradition' as vital part of the cultural richness of an area and seek again residence or vacation in rural destinations, challenging the prominent so far 'development through agriculture' model. In LFA's particularly, these transformations contradict the last decades' tendency for agriculture abandonment and economic and population decline, making predictions for the future hard to make and impossible to evaluate.

In this paper, the attractiveness of Lesvos' rural areas, a LFA island area is examined in terms of the beliefs and attitudes of the actual rural residents that are altogether owners of agricultural holdings. The results presented were produced through an interview-based research to farmers' sample in Lesvos. It appears that farmers can be divided in three major groups as far as attitudes and beliefs towards the attractiveness of the area are concerned. The categorization criteria arise out the characteristics of the farmers and their households along with their survival strategies. The interrelations that are produced can be thus used in order to understand deeper the beliefs and attitudes different groups hold against the quality of life in their residence area and its attractiveness.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Λέσβος, ελκυστικότητα, υπαίθρος

KEY WORDS: Lesvos, attractiveness,

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ελκυστικότητα μιας περιοχής δεν είναι μια έννοια η οποία να μπορεί να οριστεί εύκολα με μετρήσιμο και αντικειμενικό τρόπο. Αποτελεί όμως μια έννοια με μεγάλη σημασία για όλους τους τόπους, καθώς εκφράζει μια σειρά από παραμέτρους που τελικά καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τον μόνιμο πληθυσμό και την οικονομική δραστηριότητα μιας περιοχής. Οι κοινωνίες και οι παραγωγικές δυνάμεις ανακαθορίζουν συνεχώς τους παράγοντες που καθιστούν μια περιοχή ελκυστική και πράγματι, περιοχές που πριν από μια εικοσαετία ή και δεκαετία θεωρούνταν ιδιαίτερα ελκυστικές για κατοικία ή οικονομική δραστηριότητα, σήμερα θεωρούνται μη ελκυστικές και το αντίστροφο.

Τα παραπάνω ισχύουν ιδιαίτερα στην περίπτωση της υπαίθρου, η οποία από τόπος μόνιμης κατοικίας και απασχόλησης του μεγαλύτερου ποσοστού του πληθυσμού του Δυτικού κόσμου, μετατράπηκε σε ανεπιθύμητη περιοχή σε πολλά επίπεδα: ως τόπος κατοικίας ήταν απομονωμένος και ανασφαλής χωρίς τις υποδομές και τις υπηρεσίες που έχει ανάγκη ο σύγχρονος πολίτης, ως τόπος οικονομικής δραστηριότητας δεν προσέφερε πολλές ευκαιρίες πέρα από την ενασχόληση με την αγροτική παραγωγή και ως ιδεολογικός 'χώρος' συνδέθηκε με την 'συντήρηση' και τις 'οπισθοδρομικές ιδέες', σε αντίθεση με την 'πρόοδο' και τον 'εκσυγχρονισμό' των πόλεων

1:RURAL ATTRACTIVENESS IN LFA'S: THE CASE OF LESVOS

2:Kizos Thanasis is researcher in the Laboratory of Local and Island Development, Department of Environmental Studies, University of the Aegean, Xenia Building, Mitilini, 81 100

3:Dr. Spilanis Ioannis is Assistant Professor in the University of the Aegean, Department of Environmental Studies, Xenia Building, Mitilini, 81 100.

(Hoggart K. Buller H. Black R., 1995, Γούσιος Δ., 1999, Williams R., 1985, ανατύπωση 1996, Cloke P., 1997, Νιτσιάκος Β., 1995). Τελευταία όμως παρατηρείται μια αντιστροφή αυτής της τάσης και των αντιλήψεων για την ελκυστικότητα της υπαίθρου. Η υποβάθμιση της ζωής και του περιβάλλοντος στις πόλεις από τη μια και μια 'νοστωαγία της υπαίθρου' (Bunce M., 1994, Marsden T., 1999, Howarth W., 1995, Williams R., 1990) από την άλλη, έχουν μετατρέψει την υπαίθρο στον Δυτικό κόσμο και στην Ελλάδα, δυνητικά τουλάχιστον, ως ελκυστικό μέρος για κατοικία (κύρια ή παραθεριστική) κυρίως, αλλά και για οικονομική δραστηριότητα δευτερευόντως. Τα παραπάνω δεν συνεπάγονται ότι έχει αντιστραφεί το ρεύμα αστικοποίησης και εγκατάλειψης της, αλλά μάλλον ότι σε συγκεκριμένες περιοχές, αυτές οι τάσεις καταγράφονται ως αποτέλεσμα νέων χρήσεων του χώρου.

Στις Μειονεκτικές Περιοχές (LFA's) η κατάσταση είναι ακόμη περισσότερο πολύπλοκη αφού η ένταση της πληθυσμιακής συρρίκνωσης και της πληθυσμιακής αποψίλωσης από το δυναμικότερα στοιχεία είναι ισχυρότερη, ιδιαίτερα σε ορεινές και νησιωτικές περιοχές, ιδιαίτερα καθώς μειώνεται η σημασία του αγροτικού τομέα ως μοναδικού τομέα απασχόλησης («αποαγροτοποίηση» της υπαίθρου, Γούσιος Δ., 1999, Παπαδόπουλος Α. Γ., 1999) και αυξάνεται η σημασία της παροχής υπηρεσιών, τόσο σε επισκέπτες, παραθεριστές και τουρίστες, όσο και σε μόνιμους κατοίκους, δεδομένου ότι αυτές οι περιοχές παρουσιάζουν τα καλύτερα προσόντα ως χώροι αναψυχής.

Με βάση τη χρήση της υπαίθρου ως χώρου αναψυχής η ελκυστικότητα της επηρεάζεται από τη ποιότητα του τοπίου και τη συνέχιση ή μη της αγροτικής δραστηριότητας. Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζουν η διατήρηση των παραδοσιακών χαρακτηριστικών των εκμεταλλεύσεων που διαμορφώνουν το αγροτικό τοπίο της περιοχής και της παραγωγής προϊόντων παραδοσιακών και υψηλής ποιότητας (Κίζος Θ., υπό δημοσίευση). Στην εργασία αυτή, εξετάζεται το πλαίσιο διαμόρφωσης των πεποιθήσεων και νοοτροπιών περί της ελκυστικότητας της υπαίθρου σε μειονεκτικές περιοχές για μια ειδική κατηγορία κατοίκων της, των αρχηγών αγροτικών εκμεταλλεύσεων, οι οποίοι βρίσκονται στην 'μέση' των αντικρουόμενων τάσεων που περιγράφηκαν: από τη μια συμμετέχουν στην στροφή στην παροχή υπηρεσιών με την αύξηση της απασχόλησης τους εκτός γεωργίας, από την άλλη όμως συνήθως δεν προχωρούν ως την οριστική εγκατάλειψη της γεωργίας και διατηρούν τα αγροτεμάχια και τις αγροτικές δραστηριότητες τους. Η περιοχή που πραγματοποιείται η διερεύνηση είναι η Λέσβος, μια περιοχή διπλά μειονεκτικής, καθώς εκτός από LFA, είναι παράλληλα και νησιωτική.

Το τελικό ζητούμενο είναι η ομαδοποίηση των αντιλήψεων και νοοτροπιών των αρχηγών ανάλογα με μια σειρά παραμέτρων που έχουν να κάνουν με το είδος και την έκταση της οικονομικής εξάρτησης του νοικοκυριού τους από τη γεωργία και των χαρακτηριστικών της περιοχής κατοικίας τους.

A. Η ΕΛΚΥΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΣΕ LFA'S

Ως **ελκυστικότητα** μιας περιοχής μπορεί να θεωρηθεί η εικόνα που έχουν για αυτή διάφορες ομάδες πληθυσμού, η οποία εκφράζεται από την επιθυμία για μόνιμη ή προσωρινή κατοικία ή/και οικονομική δραστηριότητα σε αυτή (Maillet P. 1998). Αν οριστεί με τέτοιο τρόπο, η ελκυστικότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση των αντιλήψεων και νοοτροπιών διαφόρων κοινωνικών ομάδων για τον χώρο γενικότερα, αλλά και για συγκεκριμένες περιοχές, αποκαλύπτοντας μια σειρά από 'κρυμμένες μεταβλητές' που επιδρούν στην ανάπτυξη μιας περιοχής.

Η περίπτωση της ελκυστικότητας της υπαίθρου είναι ξεχωριστή, εξαιτίας της ίδιας της έννοιας της υπαίθρου. Σε οικονομικούς όρους, η υπαίθρος αποτελεί την 'ενδοχώρα' οικονομικών πόλων ανάπτυξης στην οποία πρέπει να 'διαχυθούν' τα ωφελήματα της ανάπτυξης (εισοδήματα, υποδομές, υπηρεσίες), αντιμετωπίζεται δηλαδή ως συμπληρωματικός χώρος. Σε χωροταξικούς και πολιτικούς όρους, επίσης η υπαίθρος ορίζεται ως συμπληρωματική έννοια, ως το αντίθετο των αστικών κέντρων (Γούσιος Δ., 1999, OECD, 1994, CEC, 1997). Η απόλυτη κυριαρχία της αγροτικής παραγωγής ως μοναδικής αξιόλογης δραστηριότητας που λαμβάνει χώρα στην υπαίθρο σε αυτές τις θεωρήσεις, οδήγησε στον σχεδιασμό πολιτικών για αυτές με αποκλειστικό άξονα την προστασία και ανάπτυξη του αγροτικού τομέα και την αγνόηση των ειδικών τοπικών και εθνικών συνθηκών (Γούσιος Δ., 1999, Gray J., 2000, Richardson T., 2000).

Μπορεί όμως η υπαίθρος να οριστεί 'αυτόνομα'; Μια τέτοια προσπάθεια θα πρέπει να περιλαμβάνει την *από-χωρικοποίηση* της έννοιας της, δηλαδή την αποσύνδεση της από συγκεκριμένα ομοιογενή κριτήρια και τη σύνδεση της με την κοινωνική αναπαράσταση των όσων θεωρούνται 'υπαίθρια', ως μια μορφή καθημερινής πρακτικής που αναφέρεται σε χωρικές συνδιαλέξεις, αναπαραστάσεις ή μεταφορές (Gray J., 2000, Pratt A. C., 1996). Έτσι, από αυτή τη 'κοινωνική αναπαράσταση του χώρου' από ανθρώπους ή ομάδες προκύπτουν μια σειρά *υπαιθρότητες* ή ruralities (Halfacree K. H., 1995 σελ. 2, Gilg A. W., 1996 σελ. 22). Τα πλεονεκτήματα ενός τέτοιου τρόπου ορισμού της υπαίθρου και του υπαίθριου, είναι ότι αποκαλύπτει πως άνθρωποι σε διαφορετικούς κοινωνικούς χώρους βιώνουν, αντιλαμβάνονται και εκφράζουν την 'υπαιθρότητα'. Έτσι, από την μια *υπαίθρο - εξοχή - όχι πόλη* οδηγούμαστε σε πολλές διαφορετικές *υπαιθρότητες*, οι οποίες ορίζονται από τους χρήστες τους, λαμβάνοντας με

αυτόν τον τρόπο υπόψη τις τοπικές ιδιαιτερότητες και συνθήκες, καταλήγουμε τελικά σε πολλές τοπικές και μικρές υπαίθρους, ορισμένες μέσα από τοπικές αλληλεπιδράσεις των χωρικών συγκεντρώσεων που τις αποτελούν (Phillips M., 1998, Gray J., 2000).

Στα παραπάνω πλαίσια, στην σημερινή Ελληνική ύπαιθρο προβάλλουν πολλές διαφορετικές υπαιθρότητες. Μια από τις περισσότερο ενδιαφέρουσες είναι η ύπαιθρος των 'μονίμων χρηστών' της, δηλαδή των μονίμων κατοίκων και των διαχειριστών της κυρίαρχης ως τώρα οικονομικής δραστηριότητας σε αυτή, της αγροτικής παραγωγής. Η υπαιθρότητα αυτή παραμένει σχετικά αγνοημένη τόσο σε επίπεδο διαμόρφωσης πολιτικών όσο και επιστημονικής έρευνας, καθώς η εικόνα της ύπαιθρου που κυριαρχεί είναι μια αστικά προσανατολισμένη ύπαιθρος (Νιτσιάκος Β., 1995), προορισμένη για 'κατανάλωση' (Marsden T., 1999).

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι δύο αυτές κατηγορίες 'χρηστών' της ύπαιθρου (μόνιμοι κάτοικοι και διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων) δεν συμπίπτουν, αν και οι περισσότεροι μόνιμοι κάτοικοι της είναι και αρχηγοί των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, όχι όμως και 'επαγγελματίες' αγρότες. Από την άλλη, πολλοί κάτοχοι εκμεταλλεύσεων δεν κατοικούν στην ύπαιθρο, αν και στην Ελλάδα δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι οι μικρές ιδιαίτερα πόλεις είναι απομονωμένες από την καθημερινή 'χρήση' της ύπαιθρου, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό με τις αντίστοιχες πόλεις άλλων Δυτικών κοινωνιών (Γούσιος Δ., 1999). Οι δύο αυτές ομάδες (χρήστες - καταναλωτές) δεν είναι βέβαιο ότι παρουσιάζουν ομοιογενείς απόψεις και αντιλήψεις για την ύπαιθρο και την αγροτική παραγωγή σε αυτή.

Στο άρθρο αυτό εξετάζονται οι απόψεις των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων της Λέσβου, που κατοικούν είτε στην ύπαιθρο, είτε στο μοναδικό μεγάλο αστικό κέντρο του νησιού, την πρωτεύουσα Μυτιλήνη. Οι απόψεις αυτές λαμβάνουν ιδιαίτερη σημασία μέσα στις γενικότερες μεταβολές που λαμβάνουν χώρα στις κοινωνίες της ύπαιθρου, μεταβολές όπως η *αποαγροτοποίηση της ύπαιθρου* (Παπαδόπουλος Α. Γ., 1999, Δαμιανάκος Σ., 1999) και η στροφή στην παροχή υπηρεσιών, οι οποίες συντελούν στην μεταβολή των στρατηγικών επιβίωσης των νοικοκυριών, με στροφή σε νέες δραστηριότητες και προϊόντα. Ταυτόχρονα, οι κάτοικοι της ύπαιθρου απαιτούν και αυτοί όμοια ποιότητα ζωής με αυτή των αστικών περιοχών, δηλαδή την ανατροπή της 'παραδοσιακής' μειονεκτικότητας και την απόλαυση ανάλογου επίπεδου υποδομών, υπηρεσιών και δυνατοτήτων επιλογής δραστηριότητας με αυτή.

B. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ

Η Λέσβος είναι ένα από τα μεγαλύτερα νησιά της Ελλάδας (1632,8 km²), σχετικά απομονωμένο από την υπόλοιπη χώρα. Στο εσωτερικό της το έντονο ανάγλυφο και οι μεγάλες αποστάσεις δημιουργούν επιπλέον εμπόδια, όσο τουλάχιστον αφορά στην απομόνωση (είναι χαρακτηριστικό ότι από τις 73 συνολικά Κοινότητες του Νησιού, οι 16 έχουν χαρακτηριστεί ως ορεινές και οι υπόλοιπες μειονεκτικές, ΕΕΚ (1981), ενώ η μεγαλύτερη χιλιομετρική απόσταση οικισμού από την πρωτεύουσα Μυτιλήνη, ανέρχεται σε 110 χιλ)¹. Ο πληθυσμός του Νομού το 2001 ανέρχεται σε 105.194 κατοίκους και έχει παρουσιάσει αύξηση της τάξης του 0,1% από το 1991 (ο ρυθμός αύξησης της χώρας ήταν 6,6% για την ίδια περίοδο), ενώ και οι ποιοτικοί δείκτες του πληθυσμού παρουσιάζουν μια ιδιαίτερα δυσμενή εικόνα (δείκτης γήρανσης 119,9 σε σχέση με 71,1 της χώρας το 1991 και ποσοστό ενεργού πληθυσμού 30,6% σε σχέση με 37% της χώρας το 1991), ενώ το ΑΕΠ/ κεφαλή του Νομού ανέρχεται στο 84% της χώρας.

Στην αγροτική παραγωγή στο νησί, παρατηρείται μια σημαντική μείωση του αριθμού των εκμεταλλεύσεων (30% περίπου στην 20ετία 1971-1991, από 22.799 σε 15.696 εκμεταλλεύσεις). Όσον αφορά στις χρήσεις γης, το νησί θα μπορούσε να διαχωριστεί σε 3 Ζώνες ανάλογα με την κατανομή τους. Έτσι, στην 1^η Ζώνη που βρίσκεται στο Δυτικό - Βορειοδυτικό τμήμα και αποτελείται από άγονα, αβαθή και επικλινή εδάφη, κυριαρχεί η εκτροφή αιγοπροβάτων και η κυρίαρχη χρήση γης είναι οι άγονοι βοσκότοποι, στην ορεινή και ημιορεινή 2^η Ζώνη που βρίσκεται στο Ανατολικό-Νοτιοανατολικό τμήμα κυριαρχούν σε βαθμό μονοκαλλιέργειας οι ελαιώνες, ενώ η 3^η Ζώνη που διαχωρίζει τις 2 πρώτες, αποτελεί μεταβατική ενότητα με παρουσία ελαιώνων, αροτραίων καλλιεργειών και βοσκοτόπων, καθώς διαθέτει και τα κατάλληλα εδάφη (περισσότερα πεδινά και ημιορεινά).

Χωροταξικά, η Λέσβος εμφανίζεται με ένα μεγάλο πόλο, το αστικό κέντρο της Μυτιλήνης με τα προάστια του (πληθυσμός 30.000 κατοίκους το 1991), μερικούς μικρότερους Δήμους (Πλωμάρι, Αγιάσος, Πολυχνίτος, Καλλονή) με φθίνουσα πορεία πλην του τελευταίου. Φθίνουσα πορεία, περισσότερο ή λιγότερο έντονη, παρουσιάζουν οι μικρότεροι οικισμοί. Η σημασία της αγροτικής παραγωγής είναι ιδιαίτερα μεγάλη, ιδιαίτερα εκτός του αστικού κέντρου της Μυτιλήνης: σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1991, αν εξαιρεθεί η Μυτιλήνη, το ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα ανέρχεται στο 40% του συνόλου των απασχολούμενων, με την Μυτιλήνη, το ποσοστό μειώνεται στο 29%.

Όπως δηλώνουν τα παραπάνω δεδομένα, αν και παρατηρείται μια σχετική «αποαγροτοποίηση» κοντά στον αστικό πόλο της Μυτιλήνης και σε παραλιακές ζώνες με ισχυρές πιέσεις στις χρήσεις γης για κατασκευή πρώτης, δεύτερης κατοικίας ή τουριστικών καταλυμάτων, η γεωργία παραμένει η μόνη σχεδόν απασχόληση για μεγάλο μέρος του πληθυσμού σε ορεινές ή απομονωμένες περιοχές. Παρόλα αυτά, από τη μια παρατηρείται μια συνεχιζόμενη εγκατάλειψη των απομονωμένων

οικισμών, ενώ από την άλλη οι οικισμοί που είναι κοντά στην Μυτιλήνη επεκτείνονται συνεχώς, παράλληλα με την εκτός σχεδίου δόμηση στον ενδιάμεσο χώρο.

B.1. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων πραγματοποιήθηκε έρευνα στους αρχηγούς των εκμεταλλεύσεων της Λέσβου. Οι αντιλήψεις και νοοτροπίες τους σχετικά με την υπαίθρο και τις παραμέτρους που διαμορφώνουν την ελκυστικότητα της περιοχής κατοικίας τους, αποκτήθηκαν μέσω συνεντεύξεων με τη βοήθεια ερωτηματολογίων. Οι ερωτήσεις που τέθηκαν στους αρχηγούς (εκτός από αυτές που ήταν απογραφικού χαρακτήρα) αφορούσαν στις οικογενειακές στρατηγικές επιβίωσης και στην ελκυστικότητα. Οι ερωτήσεις για την ελκυστικότητα ήταν ανοικτές και δύο ειδών: αρχικά ζητήθηκε από τους αρχηγούς να δηλώσουν τους παράγοντες που τους κάνουν να συνεχίζουν την αγροτική δραστηριότητα και τους παράγοντες που θα τους έκαναν να την εγκαταλείψουν και στη συνέχεια ζητήθηκε να δηλώσουν όλα εκείνα που θεωρούν σημαντικά για την ποιότητα ζωής στην περιοχή μόνιμης κατοικίας τους.

Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της τυχαίας διαστρωματωμένης δειγματοληψίας, με διαστρωμάτωση που αφορούσε στην ηλικία των αρχηγών. Έτσι, οι αρχηγοί διαχωρίστηκαν σε τρεις ηλικιακές κλάσεις (18-39 ετών, 40-65 ετών και >65 ετών). Το δείγμα των αρχηγών στο οποίο έγιναν οι συνεντεύξεις συγκροτήθηκε από τα στοιχεία του Μητρώου Αγροτών και Κατόχων Αγροτικών Εκμεταλλεύσεων για τη Λέσβο, ενώ ο διαχωρισμός σε ηλικιακές κλάσεις έγινε με βάση τα στοιχεία της απογραφής Γεωργίας Κτηνοτροφίας του 1991. Η κατανομή των ερωτηματολογίων στους Δήμους και στις Κοινότητες της Λέσβου έγινε με βάση τον συνολικό αριθμό των αρχηγών και με σκοπό να συμπληρωθούν τουλάχιστον 300 ερωτηματολόγια και η επιλογή των αρχηγών για κάθε ηλικιακή κλάση έγινε τυχαία. Στην περίπτωση της ύπαρξης τεμαχίων σε περισσότερες από μια Κοινότητες, η επιλογή της βάσης της εκμετάλλευσης έγινε με την παραδοχή ότι αυτή βρίσκεται στην Κοινότητα όπου βρίσκεται το μεγαλύτερο μέρος της εκμετάλλευσης. Τελικά πραγματοποιήθηκαν 304 έγκυρες συνεντεύξεις.

B.2. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

B.2.1. Τυπολογία της υπαίθρου της Λέσβου

Οι περιοχές όπου βρίσκεται η έδρα της εκμετάλλευσης διαχωρίστηκαν σε 4 κατηγορίες ανάλογα με το αν αποτελούν αστικό κέντρο ή αν βρίσκονται κοντά ή μακριά από το μεγαλύτερο αστικό κέντρο (Μυτιλήνη). Οι κατηγορίες αυτές είναι:

1. το **αστικό κέντρο της Μυτιλήνης**, που αποτελείται από την πόλη της Μυτιλήνης και τις Κοινότητες που μπορούν να θεωρηθούν προάστια της.

2. Οι υπόλοιποι **Μεγάλοι Οικισμοί** του νησιού (Αγιάσσος, Πλωμάρι, Καλλονή, Αγία Παρασκευή, Μόλυβος - Πέτρα, Γέρα, Μανταμάδος, Θερμή).

3. Οι **οικισμοί που βρίσκονται κοντά στη Μυτιλήνη**, δηλαδή Κοινότητες στην Ανατολική ακτή και προς τη Μυτιλήνη, ή στον Κόλπο Γέρας σε απόσταση μικρότερη της μίας ώρας από τη Μυτιλήνη.

4. Οι **οικισμοί που βρίσκονται μακριά από τη Μυτιλήνη**. Πρόκειται για όλες τις υπόλοιπες Κοινότητες του νησιού και κυρίως για τις Κοινότητες της Δυτικής και Βορειοδυτικής πλευράς του νησιού.

B.2.2. Τυπολογία των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων και κατανομή τους στη Λέσβο

Από την επεξεργασία των δηλώσεων των αρχηγών σχετικά με το γεωργικό και το εξωγεωργικό εισόδημα τους², την παροχή σύνταξης³ και την ηλικία τους προέκυψαν 3 Ομάδες αρχηγών (Πίνακας 1): Οι «επαγγελματίες» γεωργοί, οι «ημι-επαγγελματίες» και οι «ερασιτέχνες / συνταξιούχοι» αρχηγοί.

Πίνακας 1. Ορισμοί των ομάδων των αρχηγών της Λέσβου ανάλογα με την εξάρτησή τους από τη γεωργία

Όνομα	Περιγραφή	Ορισμός
Επαγγελματίες	Αρχηγοί με πολύ μικρό ή χωρίς καθόλου εξωγεωργικό εισόδημα	<ul style="list-style-type: none"> • Ηλικία <65 ετών και • Εισόδημα από γεωργία / Εξωγεωργικό εισόδημα = διαφορά τουλάχιστον 3 εισοδηματικών κλάσεων
Ημι-επαγγελματίες	«ενδιάμεσοι» αρχηγοί, με σημαντικά εξωγεωργικά εισοδήματα	<ul style="list-style-type: none"> • Ηλικία <65 ετών και • Εισόδημα από γεωργία / Εξωγεωργικό εισόδημα = διαφορά μικρότερη από ή ίση με 2 εισοδηματικές κλάσεις
Ερασιτέχνες/ Συνταξιούχοι	Συνταξιούχοι γεωργοί, συνταξιούχοι επαγγελματίες με εκμεταλλεύσεις και κάτοχοι εκμεταλλεύσεων με μεγάλα εξωγεωργικά	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ηλικία >65 ετών 2. Ηλικία <65 ετών και σύνταξη 3. Ηλικία <65 ετών και γεωργικό εισόδημα / εξωγεωργικό εισόδημα = διαφορά τουλάχιστον 3 εισοδηματικών κλάσεων

Η κατανομή των Ομάδων στις ηλικιακές κλάσεις, δείχνει 3 κυρίως γεγονότα:

1. Ότι στην κλάση των νεαρών αρχηγών (κάτω των 40 ετών) το ποσοστό των κατά κύριο επάγγελμα αγροτών είναι μεγαλύτερο συγκριτικά με τους μεγαλύτερους σε ηλικία αρχηγούς, Πίνακας 2.

2. Ο αριθμός των 'ερασιτεχνών' αρχηγών που είναι μικρότεροι των 65 ετών είναι ιδιαίτερα σημαντικός (σχεδόν 9% του συνόλου). Οι ερασιτέχνες αυτοί είναι αρχηγοί με σημαντικά εξωγεωργικά εισοδήματα, κυρίως καλλιεργητές ελιάς, οι οποίοι δηλώνουν ότι η ενασχόληση με τη γεωργία έχει σημαντική συναισθηματική αξία για αυτούς (όπως θα συζητηθεί αναλυτικά στη συνέχεια), ενώ ταυτόχρονα βοηθάει στην 'συντήρηση' της αξίας των κτημάτων, καθώς η αξία των εγκαταλειμμένων κτημάτων είναι σημαντικά χαμηλότερη.

3. Ότι ο αριθμός των αρχηγών που στηρίζονται στην γεωργία για το οικογενειακό τους εισόδημα είναι σχετικά μικρός (μόνο 31% του συνόλου των αρχηγών έχει δηλώσει ότι κανένα μέλος του νοικοκυριού δεν διαθέτει κάποιο εξωγεωργικό εισόδημα). Στενά συνδεδεμένο με το παραπάνω γεγονός είναι βέβαια το ότι τα γεωργικά εισοδήματα που προκύπτουν από τις δηλώσεις των αρχηγών είναι μικρά σε σχέση με μη γεωργικά εισοδήματα. Σχεδόν το 35% των νοικοκυριών με εξωγεωργικά εισοδήματα έχουν δηλώσει εισόδημα μεγαλύτερο των 8.800 €, ενώ μόνο το 14% των εισοδημάτων από τη γεωργία είναι αυτού του μεγέθους, ενώ σχεδόν το 33% δηλώνει γεωργικά εισοδήματα μικρότερα από 1.500 €. Τα νούμερα αυτά είναι κοντά με τα πρόσφατα δεδομένα για τα γεωργικά εισοδήματα στην Ελλάδα (2001), τα οποία κυμαίνονται κατά μέσο όρο στα 4.500 €, ενώ τα εισοδήματα μισθωτών ανέρχονται στα 12.000 €⁴.

Πίνακας 2. Ποσοστά Ομάδων αρχηγών της Λέσβου στο δείγμα.

Ομάδα	18 με 40 ετών (N=62)		40 με 65 ετών (N=171)		Άνω των 65 ετών (N=71)		Σύνολο (N=304)	
	1	2	1	2	1	2	1	2
1 ^η Ομάδα (N=67)	32,8%	35,5%	67,2%	26,3%			100,0%	22,0%
2 ^η Ομάδα (N=107)	30,8%	53,2%	69,2%	43,3%			100,0%	35,2%
3 ^η Ομάδα (N=130)	5,4%	11,3%	40,0%	30,4%	54,6%	100,0%	100,0%	42,8%
Σύνολο (N=304)	20,4%	100,0%	56,3%	100,0%	23,4%	100,0%	100,0%	100,0%

1 Ποσοστό στην Ηλικιακή Κλάση

2 Ποσοστό στην Ομάδα αρχηγών

Όσον αφορά τέλος στην συσχέτιση ανάμεσα στις περιοχές στις οποίες βρίσκεται η έδρα της εκμετάλλευσης και της Ομάδας στην οποία κατατάσσονται οι αρχηγοί, η επεξεργασία των δηλώσεων τους δείχνει ότι, οι κατά κύριο επάγγελμα αρχηγοί κατοικούν κατά κύριο λόγο (52% περίπου) σε απομακρυσμένες από αστικά κέντρα Κοινότητες ή σε Δήμους εκτός Μυτιλήνης, ενώ οι «αρχηγοί από χόμπι» και οι συνταξιούχοι αρχηγοί ναι μεν παρουσιάζονται να κατοικούν σε ολόκληρη τη Λέσβο, αλλά η παρουσία τους στο κυρίως αστικό κέντρο του νησιού (Μυτιλήνη) και σε Κοινότητες κοντά σε αυτό, είναι ιδιαίτερα σημαντική (Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Ομάδα στην οποία κατατάσσονται οι αρχηγοί του δείγματος και έδρα της εκμετάλλευσης τους.

	Ομάδα αρχηγών %	Ομάδα αρχηγών %		
		1η Ομάδα	2η Ομάδα	3η Ομάδα
Δήμος ή Κοινότητα	Μυτιλήνη ή προάστιο (N=21)	4,8%	19,0%	76,2%
	Μεγάλοι Οικισμοί (N=128)	22,7%	39,1%	38,3%
	Μεγάλη εγγύτητα με Δήμο (N=21)	9,5%	33,3%	57,1%
	Μικρή εγγύτητα (N=134)	26,1%	34,3%	39,6%
	Σύνολο (N=304)	22,0%	35,2%	42,8%

χ^2 : 14,947, p:0,021 και λ:0,015

B.2.3. Αντιλήψεις, Στάσεις και Νοοτροπίες των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων για την ελκυστικότητα της Λέσβου.

Η μέθοδος με την οποία διερευνήθηκαν οι αντιλήψεις των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων, οι ανοιχτές ερωτήσεις, έδωσε μεγάλη ποικιλία απαντήσεων στις σχετικές ερωτήσεις. Οι κατηγορίες μειώθηκαν σημαντικά σε αριθμό από την ομαδοποίηση τους σε τρεις θεματικές ομάδες για κάθε μια από τις τρεις ερωτήσεις. Οι θεματικές αυτές ομάδες μαζί με τυπικές απαντήσεις για κάθε ομάδα παρουσιάζονται στον Πίνακα 4. Όπως φαίνεται από τις συχνότητες απάντησης, οι οικονομικοί παράμετροι θεωρούνται γενικά σημαντικότεροι και για τις τρεις κατηγορίες ερωτήσεων, είναι άλλωστε η μόνη κοινή θεματική κατηγορία, ενώ από τις υπόλοιπες υπάρχουν ορισμένες κοινές σε δύο ομάδες, με σημαντικότερη την ομάδα υποδομές - υπηρεσίες

Πίνακας 4. Θεματικές Ομάδες απαντήσεων των αρχηγών

Ερώτηση	Θεματικές Ομάδες	N*	Τυπικές απαντήσεις
Γιατί συνεχίζετε τη γεωργία (N=304)	Οικονομικοί λόγοι	201	1)Χρήματα από γεωργία (N=121), 2)Απουσία εναλλακτ. Δραστηριοτήτων (N=82)
	Συναισθηματικοί λόγοι	171	1)Συναισθηματικοί λόγοι (N=140), 2)Μου αρέσει (N=33), 3)Να μην εγκαταλειφθούν τα κτήματα (N=19), 4)Να μην χάσουν την αξία τους (N=4)

	Άλλοι λόγοι	23	1) Παραγωγή για ιδιοκατανάλωση (N=9), 2) Κοντά στη φύση (N=6), 3) Να απασχολούμαι με κάτι (N=5), 4) Πολιτικές για αγρότες (N=5)
Τι θα σας έκανε να εγκαταλείψετε τη γεωργία (N=304)	Οικονομικοί λόγοι	165	1) Μικρό κέρδος (N=133), 2) Άλλη απασχόληση (N=31), 3) Απασχόληση σε άλλη περιοχή (N=22)
	Υποδομές και Υπηρεσίες στην περιοχή	34	1) Υποδομές (N=21), 2) Δημόσιες Υπηρεσίες (N=12), 3) Απομόνωση (N=5), 4) Απουσία πολιτιστικών ευκαιριών (N=3), 5) Απουσία άλλων ευκαιριών (N=5)
	Κανένας λόγος	102	1) Τίποτε (N=48), 2) Υγεία - Ηλικία (N=55)
Ποιους παράγοντες θεωρείται περισσότερο σημαντικούς για την περιοχή που ζείτε (N=253)	Εισοδήματα και ευκαιρίες απασχόλησης	193	1) Εισοδήματα (N=184), 2) Ευκαιρίες απασχόλησης (N=37)
	Υποδομές και Υπηρεσίες στην περιοχή	148	1) Υποδομές (N=117), 2) Δημόσιες Υπηρεσίες (N=72), 3) Υπηρεσίες Υγείας (N=121), 4) Υπηρεσίες Κοινότητας (Διοίκηση) (N=5), 5) Ασφάλεια στους αγρούς (N=4), 6) Πολιτικές για αγρότες (N=74)
	Απομόνωση και άλλοι παράγοντες	108	1) Απομόνωση (N=51), 2) Ηλικία συγχωριανών (N=25), 3) Απουσία ευκαιριών (N=28)

*έχουν αποκλειστεί διπλές δηλώσεις από τα αθροίσματα

Τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των απαντήσεων των αρχηγών σχετικά με την αγροτική παραγωγική δραστηριότητα δείχνουν ότι, αν και οι παράγοντες που σχετίζονται με το οικονομικό αποτέλεσμα αποτελούν τους σημαντικότερους τόσο για την συνέχιση όσο και για την εγκατάλειψη της γεωργίας (66% και 54% αντίστοιχα), δεν μπορούν να αγνοηθούν οι παράγοντες που δηλώνουν συναισθηματική σύνδεση με τη γη και την αγροτική δραστηριότητα (56% και 33% για συνέχιση και εγκατάλειψη της γεωργίας αντίστοιχα). Η σύνδεση αυτή είναι ακόμη περισσότερο εμφανής αν εξεταστεί η συσχέτιση των δηλώσεων για τη συνέχιση και εγκατάλειψη της γεωργίας και η έδρα των εκμεταλλεύσεων, όπου φαίνεται ότι τα ποσοστά των κατοίκων του αστικού κέντρου της Μυτιλήνης που έχουν «συναισθηματικούς λόγους» ως αιτία συνέχισης και «τίποτε» ως αιτία εγκατάλειψης είναι σημαντικά μεγαλύτερα από αυτά των υπόλοιπων κατοίκων (66% και 71% αντίστοιχα σε σχέση με 56% και 33% που είναι τα ποσοστά του συνόλου των αρχηγών), ενώ αντίθετα πολύ μικρότερος είναι ο αριθμός τους που έχει δηλώσει το οικονομικό αποτέλεσμα σε σχέση με τους κατοίκους άλλων Δήμων ή Κοινοτήτων. Οι διαφορές με την κατηγορία των απομονωμένων Κοινοτήτων είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές και δείχνουν ότι αποτελούν τα δύο άκρα ενός φάσματος όσο αφορά στην οικονομική εξάρτηση από την αγροτική παραγωγή. Οι κάτοικοι των υπόλοιπων Δήμων και Κοινοτήτων του νησιού βρίσκονται σε ενδιάμεσα σημεία αυτού του φάσματος.

Οι διαφορές αυτές οικονομικής εξάρτησης από την αγροτική παραγωγή αντανακλώνται και στους παράγοντες που έχουν δηλώσει οι αρχηγοί για την ελκυστικότητα της περιοχής κατοικίας τους. Έτσι, με δεδομένο ότι η αγροτική παραγωγή προσφέρει γενικά εισοδήματα μικρότερης τάξης από αυτά μιας εξωγεωργικής απασχόλησης, οι αρχηγοί που εξαρτώνται οικονομικά σε μεγαλύτερο βαθμό από την αγροτική παραγωγή και κατοικούν κυρίως σε απομονωμένες Κοινότητες ή σε μικρούς Δήμους, παρουσιάζονται να συσχετίζουν την ελκυστικότητα της περιοχής τους σε μεγαλύτερο βαθμό από τις ευκαιρίες για απασχόληση και κέρδος που τους προσφέρουν αυτοί, σε σχέση τόσο με τις υποδομές και υπηρεσίες σε αυτούς, όσο και με τους κατοίκους του αστικού κέντρου της Μυτιλήνης (Πίνακας 5).

Πίνακας 5. Συσχετίσεις μεταξύ δηλώσεων για ελκυστικότητα περιοχής και Ομάδας και περιοχής όπου βρίσκεται η εκμετάλλευση.

Ελκυστικότητα περιοχής (N=253)	Ομάδα αρχηγών (%)				Εύνολο	Χ ²	P	Δήμος ή Κοινότητα (%)				Εύνολο	Χ ²	P
	1η Ομάδα	2η Ομάδα	3η Ομάδα	Εύνολο				Μυτιλήνη ή προάστιο	Μεγάλοι Οικισμοί	Μεγάλη εγγύτητα με Δήμο	Μικρή εγγύτητα			
Οικονομικό αποτέλεσμα (N=193)	91,2	78	66,7	76,3	12,5	0	50	75	78,9	80,7	76,3	7,5	0,05	
Υποδομές - Υπηρεσίες (N=148)	59,6	63,7	53,3	58,5	2,2	0,33	31,3	54,8	42,1	68,4	58,5	12,2	0	
Απομόνωση-Άλλοι παράγοντες (N=108)	43,9	41,8	42,9	42,7	0,06	0,96	31,3	28,8	42,1	57	42,7	18,5	0	

Αυτό που προκύπτει από τις δηλώσεις έχει να κάνει από την μια με την σαφή κυριαρχία των οικονομικών παραμέτρων σε όλες τις Ομάδες των αρχηγών και σε όλες τις χωρικές συγκεντρώσεις, παρατηρούνται όμως από την άλλη σημαντικές διαφοροποιήσεις στην 'ένταση' των προτιμήσεων τους ανάλογα με την εξάρτηση από την αγροτική δραστηριότητα και την περιοχή κατοικίας. Έτσι, οι αρχηγοί των απομονωμένων Κοινοτήτων και των εξαρτώμενων από τη γεωργία νοικοκυριών δηλώνουν σαφώς με μεγαλύτερη συχνότητα το οικονομικό αποτέλεσμα και περισσότερες φορές επιπλέον από έναν παράγοντες για την ελκυστικότητα της περιοχής τους από τους αρχηγούς που κατοικούν στην Μυτιλήνη ή κοντά σε αυτή, φανερώνοντας με αυτό τον τρόπο ότι η περιοχή που κατοικούν δεν τους είναι ελκυστική. Αντίθετα, από τις δηλώσεις των κατοίκων του αστικού κέντρου της Μυτιλήνης για την ελκυστικότητα του, προβάλλει μια καλύτερη γενικά εικόνα, καθώς και οι συχνότητες αναφοράς των παραμέτρων είναι σαφώς μικρότερες από αυτές των υπολοίπων περιοχών και οι επιπλέον της μιας αναφοράς μικρότερες.

Πίνακας 6. Δηλώσεις αρχηγών που δήλωσαν τουλάχιστον δύο κατηγορίες παραγόντων ελκυστικότητας ανά περιοχή που βρίσκεται η εκμετάλλευση.

Δήμος ή Κοινότητα		Υποδομές - Υπηρεσίες %	Απομόνωση - Άλλοι παράγοντες %	Σύνολο		Απομόνωση - Άλλοι παράγοντες %	Σύνολο
Μυτιλήνη ή προάστιο (N=16)	Οικονομικό αποτέλεσμα	50,0	37,5	100	Υποδομές - Υπηρεσίες	40,0	100
Μεγάλοι Οικισμοί (N=104)		55,1	29,5	100		33,3	100
Μεγάλη εγγύτητα με Δήμο (N=19)		53,3	46,7	100		50,0	100
Μικρή εγγύτητα (N=114)		73,9	60,9	100		59,0	100
Σύνολο (N=253)		63,7	46,1	100		48,0	100

Γ. Συζήτηση των αποτελεσμάτων και συμπεράσματα: Προς περισσότερες από μια 'υπαίθρους' ;

Από την παρουσίαση των απόψεων των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων της Λέσβου σχετικά με την ελκυστικότητα της περιοχής κατοικίας τους προκύπτουν μια σειρά σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τις αντιλήψεις και νοοτροπίες τους, αλλά και σχετικά με τους μηχανισμούς διαμόρφωσης των αντιλήψεων αυτών.

Ένα πρώτο συμπέρασμα έχει να κάνει σαφώς με την συσχέτιση στην αντίληψη των αρχηγών της ελκυστικότητας της περιοχής με τις αδυναμίες και ελλείψεις που αυτή παρουσιάζει σε μια σειρά παραγόντων που για την περίπτωση της Λέσβου μπορούν να διακριθούν σε τρεις θεματικές ομάδες (εισοδήματα και απασχόληση, υποδομές - υπηρεσίες, απομόνωση), με σαφή κυριαρχία των οικονομικών.

Το δεύτερο συμπέρασμα που προκύπτει αναφέρεται στο σαφή διαχωρισμό των αντιλήψεων ανάμεσα στο 'κέντρο' του νησιού (το αστικό κέντρο της Μυτιλήνης) και των γειτονικών του περιοχών και στην υπόλοιπη υπαίθρο. Η ελκυστικότητα του αστικού κέντρου και των γύρω περιοχών παρουσιάζεται από τις δηλώσεις των αρχηγών σαφώς καλύτερη από αυτή του υπόλοιπου νησιού και εστιασμένη σε επιμέρους παράγοντες, ενώ στις απομονωμένες Κοινότητες οι συνδυασμοί είναι περισσότεροι και εμφανίζονται συχνότερα.

Το τρίτο συμπέρασμα αναφέρεται στην συσχέτιση που προκύπτει ανάμεσα στην εξάρτηση των νοικοκυριών από τα γεωργικά εισοδήματα και στις αντιλήψεις τους σχετικά με την ελκυστικότητα της περιοχής κατοικίας τους. Οι αρχηγοί με εξωγεωργικά εισοδήματα και μικρή οικονομική εξάρτηση από τον πρωτογενή τομέα, συνδέουν την ελκυστικότητα με αυτό που κυρίως θεωρούν ότι τους «λείπει», τις υποδομές και τις υπηρεσίες, ενώ οι εξαρτημένοι οικονομικά από τη γεωργία αρχηγοί, θεωρούν περισσότερο σημαντική την ύπαρξη ευκαιριών επίτευξης μεγαλύτερου εισοδήματος από τη γεωργία ή από άλλες πηγές. Σε αυτό το διαχωρισμό επίσης η ελκυστικότητα προκύπτει ως αρνητική έννοια, δηλαδή οι αρχηγοί διαμορφώνουν τις αντιλήψεις τους με βάση αυτό που δεν έχουν, με σαφή προτεραιότητα στο εισόδημα.

Διαπιστώθηκε επίσης ότι οι δυο παραπάνω διαχωρισμοί αποτελούν στην πραγματικότητα τις διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος, καθώς η οικονομική εξάρτηση από τη γεωργία αποτυπώνεται χωρικά σύμφωνα με το σχήμα που παρουσιάστηκε πριν: το ελκυστικό κέντρο με τα προάστια του και η μη ελκυστική υπαίθρος, με τους μικρούς πόλους (τις ημιαστικές περιοχές) να παρουσιάζουν καλύτερη εικόνα. Προβάλλουν έτσι τουλάχιστον δύο διαφορετικές 'υπαιθρότητες': η υπαίθρος κοντά στο κέντρο του νησιού, με ευκαιρίες απασχόλησης εκτός γεωργίας, ύπαρξη υποδομών και υπηρεσιών και απομόνωση μόνο από την υπόλοιπη χώρα και η «υπόλοιπη» υπαίθρος, διπλά απομονωμένη (από την Μυτιλήνη και από την υπόλοιπη χώρα), χωρίς ευκαιρίες απασχόλησης εκτός γεωργίας, χωρίς πρόσβαση σε υποδομές και υπηρεσίες. Ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα, βρίσκεται η «ενδιάμεση» υπαίθρος, που αποτελείται από κάποιες μικρότερες αστικές συγκεντρώσεις με 'ενδιάμεσα' από τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί εδώ, ότι αν και οι υπαιθρότητες αυτές παρουσιάζονται εδώ ομοιόμορφες και 'συμπαγείς', αναμένεται να διαχωρίζονται και αυτές με τη σειρά τους σε μια σειρά από μικρότερες, ανάλογα με περαιτέρω διαχωρισμούς, όπως πχ. το φύλλο, το είδος της εξωγεωργικής δραστηριότητας, το ύψος του εισοδήματος κ.α. που απαιτούν όμως διαφορετικού είδους προσεγγίσεις στην αναλυτική διερεύνηση τους και δεν επιχειρείται εδώ. Άλλωστε η έρευνα αφορά τους αρχηγούς των εκμεταλλεύσεων, που είναι κατά % άνδρες και όχι το σύνολο των μελών του νοικοκυριού.

Ως τελικό συμπέρασμα, φαίνεται ότι όντως η έννοια της ελκυστικότητας μιας περιοχής μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο θεωρητικό και πρακτικό εργαλείο για να διερευνηθούν τόσο οι τάσεις, νοοτροπίες και αντιλήψεις πληθυσμών ή κοινωνικών ομάδων για περιοχές με τις οποίες συνδέονται με ποικίλους τρόπους, όσο και το «πραγματικό» αποτέλεσμα των νοοτροπιών αυτών στον χώρο: η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής αυτής. Στα πλαίσια αυτά επιχείρησε να κινηθεί και αυτή η εργασία, επιχειρώντας να διερευνήσει τις αντιλήψεις μιας κοινωνικής ομάδας που αποτελεί «κλειδί» για την ανάπτυξη της υπαίθρου, των αρχηγών των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Οι αντιλήψεις τους δείχνουν ότι όλα τα σχέδια, προγράμματα, μέτρα, πολιτικές κτλ. που θα σχεδιαστούν για την ανάπτυξη της υπαίθρου της Λέσβου, θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους τις εικόνες που 'κουβαλούν' τα μέλη της ομάδας στην οποία απευθύνονται, αλλιώς τα σχέδια θα μείνουν επί χάρτου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1] BUNCE M. (1994) *The Countryside Ideal: Anglo-American images of Landscape*, Routledge, London and New York.
- [2] CLOKE P. (1997) "Poor Country: Marginalisation, poverty and rurality" στο Cloke P. Little J. (επιμ.) *Contested Countryside Cultures: Otherness, marginalisation and rurality*, Routledge, London and New York.
- [3] COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1997) *Rural Developments*, CAP working papers series, Brussels.
- [4] GILG A. W. (1996) *Countryside Planning: the first half century*, Routledge, London.
- [5] GRAY J. (2000) "The Re-invention of the Rural" στο *Sociologia Ruralis*, Vol. 40, No. 1.
- [6] HALFACREE K. (1995) "Talking about Rurality: Social Representations of the Rural as Expressed by Residents of Six English Parishes" στο *Journal of Rural Studies*, Vol. 11, No. 1 pp. 1-20.
- [7] HOGGART K. BULLER H. BLACK R. (1995) *Rural Europe: Identity and Change*, Arnold, London, New York, Sydney, Auckland.
- [8] HOWARTH W. (1995) "Land and Word: American Pastoral" στο Castle E. N. (επιμ.) *The Changing American Countryside: Rural People and Places*, University Press of Kansas, USA.
- [9] MAILLET P. (1998) «La statistique au service de la politique régionale» in 4th CEIES Seminar: *Regional information serving regional policy in Europe*, Rennes 30-31/1/1998.
- [10] MARSDEN T. (1999) "Rural Futures: The consumption countryside and its Regulation" στο *Sociologia Ruralis*, Vol. 39, No. 4.
- [11] MARSDEN T. MURDOCH J. LOWE P. MUNTON R. FLYNN A. (1993) *Constructing the Countryside*, University College London Press, London.
- [12] OECD (1994) *Creating rural indicators for shaping territorial policy*, OECD, Paris.
- [13] PHILIPS M. (1998) "The Restructuring of Social Imaginations in Rural Geography" στο *Journal of Rural Studies*, Vol. 14, No. 2.
- [14] PRATT A. C. (1996) "Discourses of Rurality: Loose Talk or Social Struggle?" στο *Journal of Rural Studies*, Vol. 12, No. 1.
- [15] RICHARDSON T. (2000) "Discourses of Rurality in EU Spatial Policy: The European Spatial Development Perspective" στο *Sociologia Ruralis*, Vol. 40, No. 1.
- [16] WILLIAMS R. (1985, ανατύπωση 1996) "A Problem of Perspective" στο Crow G. (επιμ.) *The Sociology of Rural Communities, Volume I*, Elgar Publishing, Cheltenham pp. 239-243.
- [17] WILLIAMS R. (1990) "Between country and city" στο Pugh S. (επιμ.) *Reading Landscape: Country - city - capital*, Manchester University Press, Manchester and New York.
- [18] ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ. (1988) *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα.
- [19] ΓΟΥΣΙΟΣ Δ. (1999) «Υπαιθρος, Αγροτικός Χώρος και Μικρή Πόλη: από την γεωργοποίηση στην τοπική ανάπτυξη» στο Οικονόμου Δ. Πετράκος Γ. *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας - Gutenberg, Βόλος, σελ. 157-207.
- [20] ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ Σ. (1999) «Το δυσεύρετο Μοντέλο της Ελληνικής γεωργίας» στο Κασίμης Χ. Λουλούδης Λ. *Υπαιθρος Χώρα: Η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του Εικοστού Αιώνα*, ΕΚΚΕ - Πλέθρον, Αθήνα.
- [21] ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ Σ. ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε. ΚΑΣΙΜΗΣ Χ. ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ Β. (επιμ.) (1997) *Εξουσία, Εργασία και Μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου: Η τοπική δυναμική της επιβίωσης*, Εκδόσεις Πλέθρον και ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- [22] ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ (1981) *Οδηγία του Συμβουλίου 81/645/ΕΟΚ της 2ης Ιουλίου 1981, σχετικά με την λίστα των λιγότερο ευνοημένων περιοχών της Κοινότητας, με την έννοια της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ (Ελλάδα)*, ΟJL 238, 24/08/1981 P. 0001 - 0054.
- [23] ΚΙΖΟΣ Θ. (υπό δημοσίευση) *Η Δυναμική του Αγροτικού τοπίου: Εκτίμηση Χωρικών Επιπτώσεων Πολιτικών στην Υπαιθρο των Νησιών του Αιγαίου*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος, Μυτιλήνη.
- [24] ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ Β. (1995) *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου: Στον απόηχο της μακράς διαρκείας*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα.
- [25] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. Γ. (1999) «Η αγροτική αναδιάρθρωση και η γεωργία: Προς μια πολιτική οικονομία του αγροτικού χώρου» στο Λουλούδης Λ. Μπεόπουλος Ν. (επιμ.) *Κριτικές Προσεγγίσεις της Ανάπτυξης και της Προστασίας του Περιβάλλοντος της Υπαιθρου*, Εκδόσεις Στοχαστής και Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι, για καλύτερη χωρική ανάλυση, οι Δήμοι και οι Κοινότητες αναφέρονται στους οικισμούς πριν από την αναδιάταξη που έγινε με το Πρόγραμμα «Κομποδίστριας» και πριν από ορισμένες συγχωνεύσεις Κοινοτήτων σε Δήμους που έλαβαν χώρα το 1994

² Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν για τα εισοδήματα ήταν 6 κατηγοριών: καθόλου εισόδημα, 0 ως 1.500 €, 1.500 ως 3.000 €, 3.000 ως 8.800 €, 8.800 ως 14.600 € και άνω των 14.600 €. Διευκρινίζεται ότι οι εισοδηματικές αυτές κατηγορίες ήταν σε δραχμές κατά τη διάρκεια της έρευνας. Έτσι, για τον λόγο γεωργικό / εξωγεωργικό εισόδημα, προκύπτουν 11 τιμές, 5 τιμές < 1 (εξωγεωργικό εισόδημα μεγαλύτερο κατά 1,2,3,4 ή 5 κατηγορίες), 5 τιμές > 1 (γεωργικό εισόδημα μεγαλύτερο κατά 1,2,3,4 ή 5 κατηγορίες) και 1 τιμή ίση με 1 (γεωργικό και εξωγεωργικό εισόδημα ανήκουν στην ίδια κατηγορία).

³ Γίνεται δεκτό ότι όλοι οι παραγωγοί άνω των 65 ετών είναι συνταξιούχοι, δηλαδή έχουν μια σταθερή εξωγεωργική πηγή εισοδήματος. Σε αυτούς προστέθηκαν οι αρχηγοί μικρότεροι των 65 ετών που είναι συνταξιούχοι.

⁴ Πηγή είναι τα δεδομένα του ΥΠΕΘΟ από τα εισοδήματα που προκύπτουν από τις δηλώσεις του φόρου εισοδήματος.